

ÅSA WIKFORSS – MÅRTEN WIKFORSS

EZÉRT DEMOKRÁCIA!

ÅSA WIKFORSS
MÅRTEN WIKFORSS

EZÉRT DEMOKRÁCIA!

A tudásról és a népuralomról

Fordította
DOBOSI BEÁTA

TYPOTEX

The cost of this translation was supported by a subsidy
from the Swedish Arts Council, gratefully acknowledged.

**SWEDISH
ARTSCOUNCIL**

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Därför Demokrati - om kunskapen och folkstyret

Fri Tanke, Stockholm, 2021

© Åsa Wikforss & Mårten Wikforss 2021 by Agreement with Grand Agency

Hungarian translation © Dobosi Beáta, 2023

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2023

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 269 7

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu

és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Felelős szerkesztő: Türk Rita

Tördelés: Madarász György

Borítóterv: Ángyán Júlia

Nyomta és kötötte: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

TARTALOM

<i>Előszó</i>	9
<i>Bevezetés</i>	15
1. Demokrácia és igazság	29
<i>A tökéletes diktatúra és a tökéletlen demokrácia</i>	63
2. Populizmus és tudás	67
<i>A diktatúra fél a néptől</i>	102
3. Szakértők uralma	105
<i>A demokratikus béke</i>	136
4. Demokrácia az igazságon túli korban	141
<i>Aki útban van, magára vessen</i>	175
5. A tér igazsága	177
<i>Irodalom</i>	221
<i>Jegyzetek</i>	251

Nagyapánknak, Ernst Perssonnak (1896–1962)
Egy azon sokak közül, akik felépítették a svéd demokráciát

ELŐSZÓ

Amikor 2017-ben az *Alternatív tények* című könyvemet írtam, a tudást fenyegető veszélyek aggasztottak. A dezinformáció, a tudományellenesség, a szakértőkbe vetett bizalom megingása és a tudással szembeni ellenállás. Nyugtalanított, hogy egyre inkább megkérdőjelezzük a tudás értékét, még a svéd iskolarendszereken belül is, és kétségbe vonják a megalapozatlan és a megalapozott, a vélemény és a tudás közötti tényleges különbséget. Az aggodalmaimat az a meggyőződés táplálta, hogy tudás nélkül az emberiség nem maradhat fenn. Mert ahhoz, hogy elérjük az egyéni vagy társadalmi céljainkat, tudásra van szükségünk. E nélkül nem lehet betegséget gyógyítani, szociális problémákat megoldani vagy kielégítő életet élni. Mivel a tudáshoz jó okok kellene, használnunk kell az értelmünket. Ugyanakkor hangsúlyoztam, hogy ez nem azt jelenti, hogy az emberi létben egyedül az értelemnek van értéke. Az érzelmeink, reményeink és álmaink ugyanolyan fontosak. Csak azt akartam mondani, hogy a tudáshoz értelemre van szükség, és mivel a tudás ekkora értéket képvisel, résen kell lennünk, ha bármi módon megkérdőjelezzük, lebecsülik vagy tagadják. Az értelmünknek köszönhetően felülkerekedhetünk félelmeinken és előítéleteinken, felismerhetjük a hamis és megalapozatlan állításokat, és jobb világot teremthetünk.

Azt a könyvemet a 2016-os világpolitikai események hatására írtam meg. Természetesen az egész a Brexittel, valamint a dezinformáció, a heves érzelmek és a közösségi médiában folytatott célzott befolyásolási kampányok fémjelezte referendummal kezdődött. Ezt követte az álhi-

rek széles körű terjesztésével járó elnökválasztás az Egyesült Államokban. A megdöbbenet világ próbált megbékélni a ténnyel, hogy az elnöki tisztet ezentúl Donald Trump fogja betölteni. Egy olyan ember, akiről kiderült, hogy gátlástalanul hazudozik és túloz, amin nem tud és nem is akar változtatni, elutasítja a szakértelmet, és összeesküvés-elméleteket terjeszt az égvilágon mindenről, például a politikai ellenfeleiről. A vérbeli demagóg minden tulajdonságával rendelkezik. Ezért aggasztott az amerikai demokrácia sorsa, és a félelmem indokoltan bizonyult. Úgy-szintén nyugtalanított a jobboldali nacionalista populizmus globális térnyerése és a demokratikus intézményekbe vetett hit aláásásához használt dezinformáció. És bár ezek az aggodalmak késztettek írásra, nem sokat szóltam arról, miért fenyegeti a tudásra leselkedő veszély a demokráciát is. Rájöttem, hogy az összefüggés alaposabb tisztázása érdekében írnom kell még egy könyvet.

Ez a könyv az öcsémmel, Mártennel folytatott beszélgetéseinkből sarjadt ki. Az 1960-as évek elején születünk, bő tizenöt évvel a második világháború vége után. Egy gyereknek tizenöt év végtelenül hosszú idő, de a háború utóhatásai még abban a Svédországban is érezhetők voltak, amelyet megkímélt a nagy katasztrófa. A szüleink az 1920-as években jöttek világra, és elmesélték, milyen volt, amikor Hitler hadserege megszállta a szomszéd államokat. Apánk altiszt volt Ystadban, és egy bunkerből kémlelte a Balti-tengert, hogy jönnek-e a németek. Anyánk még iskolába járt Malmöben, és az osztályába zsidó gyerekek érkeztek, akik a tengerszoros túlsópartjáról, Dániából települtek át. Esténként a bérházuk tetején állt, és a szövetségesek tovahúzó bombázóit figyelte. Mint a nemzedékünk sok más tagját, minket is az a kérdés foglalkoztatott, hogyan törhetett ki egy ilyen háború, miként szedhetett rá egy nyilvánvalóan örült, nevetséges bajuszt viselő bohóc ennyi embert, és sodorhatta a világot ekkora katasztrófába. Hogyan lehettek a vérről, földről és hazáról szóló ostobaságai ennyire sikeresek? Hogyan verhettek gyökereket a zsidókkal kapcsolatos bizarr összeesküvés-elméletei, és vezethettek kegyetlen népiirtáshoz? Zavaros rémálomnak tűnt, távol a „népek otthonává” lett, biztonságos Svédországtól, amelyben felnőtünk, mégis folyton ott ólálkodott a háttérben, kellemetlenül közel. A rádióban fur-

csa, új háborúkról beszéltek, hidegháborúról és a minden életet kioltó, felfoghatatlan atomháborúról. Amikor a hónap első hétfőjén megszólaltak a szirénák, hazarohantam, és elbújtam a ruhásszekrényben. Azt mondták, csak próba, de sosem lehet tudni...

A sötét árnyak ellenére úgy tűnt, a világ jó irányban halad. Egyre több demokrácia alapjait vetették meg, egyre kevesebb háborús cselekményre került sor. Amikor 1989-ben ledőlt a berlini fal, és véget ért a hidegháború, életemben először úgy éreztem, hogy talán mégis van remény az emberiség számára, talán mégis el lehet kerülni a világméretű katasztrófát. Önfeledten fordultam az örömet jelentő tevékenységek felé, színházba jártam, és szépirodalmat olvastam. Az egyetemen irodalmat, később filozófiát hallgattam. Márten inkább a társadalmi kérdések érdekelték. Zsurnalisztikát tanult Göteborgban, majd tizenöt évig újságíróként dolgozott, diplomát szerzett történelemből és politikatudományból, aztán kommunikációval kezdett foglalkozni, és belépett a multinacionális nagyvállalatok világába. A politológián belül leginkább a demokrácia, valamint a diktatúra és a háború viszonya foglalkoztatta. Rendes kistestvérként jót mulatott a nővére életidegen nyelvfilozófiai és ismeretelméleti tanulmányain. Ám ezt a nézetét hamarosan felül kellett bírálnia. Köztudott, hogy a kistestvérek is öregszenek.

A 21. század elején megint nagyot fordult a világ. A demokrácia hanyatlásnak indult, és a viharos 2016-os év után egyszeriben a tudás kérdése állt a világ eseményeinek középpontjában. Sokat beszélgettünk Mártennel ezekről a fejleményekről, és megszületett az ötlet, hogy írjunk közösen valamit. Ennek eredménye az *Ezért demokrácia!* Meglepődtünk, hogy a roppant különböző érdeklődésünk mindkettőnket ugyanoda vezetett: ahhoz a felismeréshez, hogy a demokrácia nem akármilyen politikai berendezkedés, hisz a történelem bebizonyította, hogy minden másnál jobban szolgálja az emberiséget és az egyént, mert komolyan veszi az értelmet meg a tudást, és abból a meggyőződésből indul ki, hogy mindenki képes jó döntést hozni. A könyv öt fejezetének megírása közben végig beszélgettünk. Márten négy rövid esszét ékelt a fejezeteim közé, amelyben az autoriter állam természetéről, az észszerűtlensége és engesztelhetlensége következményeiről értekezik. Én

filozófusként a tudással és a demokráciával összefüggő átfogó kérdésekkel foglalkozom. Márten nem kutató, újságíróként járult hozzá a könyvhöz a demokráciával kapcsolatos évtizedes érdeklődése és olvasmányai alapján.

A feltett kérdések sok tudományterületen ívelnek át: az ismeretelméleten, a politikai filozófián, a pszichológián és a politikatudományon. Senki sem jártas mindegyikben, és fontos megjegyezni, hogy én elsősorban filozófiai ismeretekkel rendelkezem. Jelenleg a tudással szembeni ellenállás témájában vezetek egy (a Nemzeti Bank Jubileumi Alapja által finanszírozott) nagy interdiszciplináris kutatási programot, amelyben filozófusok, pszichológusok, politikatudósok és médiakutatók vesznek részt. Sokat tanultam tőlük, főleg Kathrin Glüer filozófia-, Torun Lindholm pszichológia-, Henrik Oscarsson politológia- és Jesper Strömbäck médiakutató professzortól. Szeretnék köszönetet mondani Ludvig Beckman politológiaprofesszornak is, aki elolvasta és politikatudományi megjegyzésekkel látta el a kéziratot. A segítsége felbecsülhetetlen volt az alapvető demokráciaelmélet megismeréséhez, és sok egyszerűsítéstől megmentett. Köszönöm Erik Fichtelius újságírónak is, aki értékes észrevételeket tett az ötödik fejezettel kapcsolatban, valamint a kiadónknak, Christer Sturmarknak, aki az egész könyvet elolvasta és véleményezte. A két lányom, Clara és Hannah filozófiát és politikatudományt hallgatott, és a megjegyzéseik, hozzászólásaik nagy segítséget jelentettek. A férjem, Adam szokás szerint mindent megvitatott velem, és segített a gondolataim kikristályosításában. Mondani sem kell, hogy a szövegben maradt hibákért és egyszerűsítésekért mi vagyunk felelősök Mártennel.

A könyvet az anyai nagyapánknak, Ernst Perssonnak ajánlottuk. 1896-ban született Ystad mellett, abban a sorsdöntő időszakban élt, amikor Svédország demokráciává fejlődött, és azok közé tartozott, akik hozzájárultak a modern Svédország megszületéséhez. Fiatal korában hajón dolgozott, és mindössze huszonnégy évesen a Tengerészszövetség ombudsmanja lett. Autodidakta módon képezte magát, és részt vett a szövetség könyvtárának létrehozásában. A demokráciába vetett hite sziklaszilárd volt. Tartott a Szovjetunióban kiépülő diktatúrától, a szö-

vetségben pedig harcolt a kommunisták ellen, akik forradalmat terveztek, és erőszakkal akarták magukhoz ragadni a hatalmat. Egyszer megverték, és ellopták az aktatáskáját. Az 1930-as években, amikor sok svéd azt hitte, hogy Herr Hitler most végre rendet tesz, ő tisztán látta, mi készül Németországban. Ernst papa és Ingeborg mama megszakította a kapcsolatot bizonyos barátaival. Nagyapa mérhetetlenül viszolygott a Németországban előretörő nácizmustól.

Åsa Wikforss
Stockholm, 2021. április 20.

BEVEZETÉS

Ez a könyv azért íródott, mert két dologról meg vagyunk győződve. Egyrészt hogy a demokrácia értékes, és bizonyítottan hatalmas előnyökkel jár az ember és a világ számára. Másrészt hogy a demokrácia törékeny, és új, különösen nehezen elhárítható veszélyek fenyegetik a modern digitális valóságban. Ezt a két gondolatot egy harmadik köti össze. Ha meg akarjuk védeni a demokráciát, elengedhetetlen, hogy megértsük, mit veszíthetünk, és hogy festenek ezek a veszélyek. Mert nem mellékes, mit teszünk. A demokrácia az egyetlen politikai rendszer, amely szándékosan és tudatosan az állampolgárok kezébe helyezi a sorsukat. Noha nagy erőssége, hogy megengedi nekik a politika alakítását, ez teszi különösen sebezhetővé is, mert az állampolgárok politikai befolyását a demokrácia ellen lehet fordítani. A megválasztott vezetők használhatják a hatalmukat arra is, hogy gyengítsék a demokratikus intézményeket, és előkészítsék az utat az autoriter kormányzáshoz. A történelem és a közelmúlt fejleményei azt mutatják, hogy a demokráciát nem tekinthetjük magától értetődőnek.

A modern demokrácia történelmi mércével mérve viszonylag fiatal jelenség. A férfiakat és nőket egyaránt megillető általános szavazati jog Svédországban 2021-ben volt kerekén százéves. A nyugati világ többi országában is hasonló a helyzet. A demokratikus rendszer három szakaszban terjedt el. A legutóbbi, amelyet harmadik hullámnak is hívnak, a berlini fal ledöntésével és az egykori keleti blokk összeomlásával kezdődött az 1980-as évek végén. Aztán a 21. század elején

a demokrácia az egész világon hanyatlásnak indult. A remény, hogy az új Oroszország a vasfüggöny 1989-es lebontása után demokratizálódni fog, rég kihunyott, és az ország az utóbbi évtizedben gyors ütemben haladt az autoriter berendezkedés felé. Vlagyimir Putyin hatalma elméletileg korlátlan, a korrupció burjánzik, a független médiát elhallgattatják, a politikai ellenzék tagjait bebörtönzik vagy meggyilkolják.¹ Ugyanez érvényes Kínára. A nyíltabb társadalom irányába mutató törekvéseket, amelyek Hszi Csin-ping 2012-es hivatalba lépése előtt megfigyelhetők voltak, rég elfojtották, és rohamléptekben haladnak egy olyan autoriter megfigyelőállam felé, amely még Orwell elképzeléseit is felülmúlja.² Az új technológia lehetővé teszi, hogy az emberek életének legapróbb részleteit is megfigyeljék (kivel érintkeznek, hová utaznak, mit olvasnak), és elnyomják őket, ha nem a rezsim akaratának megfelelően viselkednek.

A 2010-es években olyan országokban is megfigyelhettük a demokrácia lebontását, amelyek korábban demokratikusnak számítottak. Nem váratlan államcsínyekről van szó, hanem *autokratizálódásról*, amely során lépésről lépésre építik le a demokratikus intézményeket, a független médiát és bíróságokat, a szabad tudományos kutatást, továbbá az olyan alapvető szabadságjogokat, mint a szólásszabadság és a tüntetéshez való jog. A göteborgi V-Dem Intézet kutatói a folyamat tanulmányozása során megállapították, hogy míg 2009-ben a világ lakosságának hat százaléka élt autokratizálódó államban, 2019-re ez az arány harmincnégy százalékra emelkedett.³ 2001 óta először több autoriter állam van a világon, mint demokratikus. A folyamat előrehaladott állapotban van többek között Indiában, Brazíliában, Törökországban, Thaiföldön, Szerbiában, Lengyelországban és Magyarországon. A V-Dem a 2020-as jelentésében felsorolja azt a tíz országot, ahol az autokratizálódás a leggyorsabb ütemben zajlik. Ezek közül nyolc 2009-ben még demokratikus volt. A lista élén Magyarország áll. A kutatók szerint Magyarország a legszélsőségesebb példáját képviseli a demokrácia jelenlegi hanyatlásának.⁴

Az talán kevésbé kirívó, hogy az 1990-es évek elején véget érő hidegháború után született fiatal demokráciákban visszaszorulóban van

a rendszer, mert egyikben sem tekint vissza hosszú múltra. Sokkal feltűnőbb, hogy a régebbi demokráciákban is megváltozott az emberek szemléletmódja, és elégedetlenek lettek vele. A nemzetközi összehasonlító értékvizsgálat, a *World Values Survey* (2010–2014) megállapította, hogy napjainkban a stabil demokráciák állampolgárai sem elégedettek.⁵ Németországban például a többség elfogadja a demokráciát mint „eszmét”, de csak a megkérdezettek fele gondolja, hogy a jelenlegi rendszer jól működik, és húsz százalék szerint az országnak a népet képviselő (egyetlen) erős pártra lenne szüksége. Franciaországban 2015-ben negyven százalék volt azon a véleményen, hogy az országot erős autoriter rezsimnek kellene kormányoznia demokratikus korlátok nélkül. Milyen következményei vannak az ilyen attitűdnek a demokráciára? Roberto Stefan Foa és Yascha Mounk politológus feltételezése szerint az állampolgárok attitűdjei döntő szerepet játszanak a demokrácia hanyatlásának és bukásának előrejelzésében.⁶ Azokban az országokban, ahol a demokrácia megbukott, vagy jelentősen meggyengült (például Venezuelában és Lengyelországban), voltak intő jelek: az állampolgároknak a rendszerrel szemben érzett elégedetlensége és az autoriter alternatíva elfogadásának hajlandósága.

Az persze egy dolog, ha valaki a demokrácia politikájával elégedetlen, az meg egy másik, ha a rendszerrel mint olyannal. A demokráciával való elégedetlenség vizsgálatokor több okot is meg szoktak nevezni, amelyek közül kettőt emelhetünk ki. Az egyik a globalizáció nagy veszteségeinek egyre népesebb táborát jellemző hátrányos helyzet, a másik a nagy mértékű és széles körű bevándorlás.⁷ E nézet szerint a demokrácia a választók nagy csoportját hagyta cserben hűsbavágó kérdésekben, aminek következtében a szavazók csalódtak. A demokrácia szempontjából – természetesen – pozitívan értelmezendő, hogy ezek a választók olyan csoportokhoz tartoznak, amelyek körében korábban a szavazás nem volt elterjedt. De ha az elégedetlenséget a rendszerkritikus politikusok kihasználják, amihez a propagandát és a dezinformációt hívják segítségül, az lesz az eredmény, hogy az elégedetlenség a rendszer mint olyan ellen fordul. Ahogy Foa és Mounk is hangsúlyozza, a demokrácia fennmaradása azon múlik, hogy a többi állampolgár hajlandó-e megvédeni.⁸

Napjainkban különösen nyugtalanító a fiatalok viszonya a demokráciához. Ha a világ stabil demokráciáinak állampolgárait arról kérdezzük, mennyire fontos, hogy valaki ilyen politikai rendszerben éljen, döbbenetes különbséget látunk a nemzedékek között. Míg az 1930 és 1950 között születettek nagy többsége (az Egyesült Királyságban körülbelül hetven, Svédországban bő nyolcvan százaléka) rendkívül fontosnak tartja, az 1980-ban születetteknek már lényegesen kisebb csoportja állítja ugyanezt (az Egyesült Királyságban nagyjából harminc, Svédországban alig hatvan százalék).⁹ Az általános szavazójog bevezetését követően négy, a második világháború borzalmai után három generációval szemlátó mást elfelejtettük, miért küzdöttek az emberek a demokráciáért, és miért adták az életüket a diktatúra ellen vívott döntő harcban. A demokrácia hétköznapivá vált, olyan jelenséggé, amelyről az alternatív lehetőség gondolatával játszadozva nyilvánvalóan egyre többen készek lemondani.

Úgy tűnik, a svéd demokrácia viszonylag szilárdan áll, de már itt is felütötte a fejét a veszély. Bár a SOM Intézet 2019-es és 2020-as vizsgálatában a svédek többsége azt állította, hogy elégedett vagy nagyon elégedett a demokrácia működésével, megmutatkoztak a pártpolarizáció egyértelmű jelei is.¹⁰ Az Üzleti és Társadalmi Tudományok Központjának 2021-es demokráciajelentésében a szerzők megállapítják, hogy Svédországban jók az alapfeltételek, például kicsi a rendszerre káros megosztottság veszélye.¹¹ A kutatók azonban nyugtalanító jeleket is észleltek, például az érzelmi polarizáció erősödését, és hangsúlyozzák, fontos, hogy a politikusok, a véleményformálók és a médiumok felelősséget vállaljanak a tetteikért, valamint minden állampolgárnak saját felelőssége a tájékozódás. Svédországban ugyancsak viszonylag nagyarányú a félretájékoztatás, és egy globális dezinformációs kampány középpontjába kerültünk (amelyről a második fejezetben lesz szó). A Nemzetbiztonsági Szolgálat 2020-as éves jelentése szerint az ország fenyegetettsége a következő években növekedni fog.¹² Egyrészt idegen hatalmak (olyan autoriter államok, mint Oroszország, Kína és Irán), másrészt az erőszakot éltető szélsőségesek (iszlamisták, bal- és jobboldali radikálisok) részéről. A jelentésben megállapítják, hogy a félretájékoztatás és a polarizáció mindkét fenyegetést kiélezi, és a pandémia újabb gyenge ponto-

kat teremtett, amelyeket a demokrácia ellenségei kihasználnak. A Nemzetbiztonsági Szolgálat arra is figyelmeztet, hogy a határ az erőszakot helyeslő és ellenző szélsőjobbaldaliak között elmosódott, és előfordul, hogy a közösségi médiában a merényleteket dicsőítik. Hasonló következtetéseket von le az Erőszakos Szélsőségesség Elleni Központ is a jelentésében.¹³ Őva intenek a szélsőjobbaldal *akcelerációjától*, amely stratégia a konfliktusok felerősítésével és a feszültség szításával igyekszik felgyorsítani a társadalmi összeomlást. A jelentésben hangsúlyozzák, hogy az angolul jól beszélő svéddek „jelentős arányban látogatnak olyan internetes platformokat, ahol akcelerációs szélsőjobbaldali propagandát és kommunikációt terjesztenek”. Ezeken az oldalakon központi szerepet játszanak az összeesküvés-elméletek, és azt az üzenetet közvetítik, hogy a fehérek és nem fehérek közötti elkerülhetetlen faji háborút a polarizáció és a politikai erőszak fokozásával kell felgyorsítani.

* * *

A demokrácia fennmaradása érdekében tudnunk kell, mi forog kockán. Ha kikérjük valakinek a véleményét a demokráciáról mint rendszerről, nagy valószínűséggel egy Churchill-idézetet kapunk válaszul. Valami olyasmit, hogy ez a legrosszabb kormányzási forma – nem számítva az összes többit, amelyet az emberiség kipróbált. A demokrácia egyfajta csapás, szükséges rossz, amelyet jobb híján kénytelenek vagyunk eltérni – mondja a világ egyik legnagyobb államférfija, ami ezáltal egyféle politikai-filozófiai igazsággá válik. Az idézettel két nagy gond van. Egyrészt Churchill minden valószínűség szerint ironikusan értette, csak utólag félreértelmezték a szavait.¹⁴ Másrészt a népszerű, ámde téves értelmezés olyasmit sugalmaz, ami empirikusan nem igaz: hogy a demokráciát elsősorban nagy hiányok jellemzik. Ennek pont az ellenkezője a helyzet, de erre még visszatérünk.

Könyvünk központi gondolata, hogy a demokrácia tudás nélkül nem működik. Az állampolgárok számára nélkülözhetetlen ismeretek részét képezi a demokratikus államforma értékeinek ismerete. Sok svéd fel tudja mondani Halland tartomány négy nagy folyóját, de vajon hányan tudják felsorolni a demokrácia négy nagy előnyét? Aki svédül rákeres az

interneten az „ezért demokrácia” kifejezésre, ezen a könyvön kívül talál egy tankönyvet is, amely az újonnan érkezett bevándorlóknak segít eligazodni az új hazájukban. A „Mi a demokrácia?” című részben a következőt lehet olvasni:

Arról, hogy a demokrácia jó-e vagy rossz, az eszme megjelenése óta vita folyik. Sokan gondolják úgy, hogy a demokratikus rendszer nem mindig olyan gyors és hatékony, mint a diktatúra, ahol a döntéshozó gyorsan keresztül tud vinni döntéseket. A demokráciában mindenki hallathatja a hangját, a döntéshez kompromisszumokra és voksolásra van szükség. Ezért a demokráciának szélsőséges helyzetekben még a demokratikus államokban is meg kell hátrálnia a hatékonyság és a gyorsaság érdekében. Válsághelyzetekben egyszerűen elengedhetetlen, hogy a vezetők a helyzet további romlását megelőzendő haladéktalanul határozassanak.¹⁵

Azt persze nem tudjuk, hogyan értelmezik ezt a bevándorlók, de hadd foglaljuk össze, szerintünk mit jelent: „Mi magunk sem tudjuk, hogy a demokratikus rendszerünk jó-e, és ha igen, miért, de azt tudjuk, hogy szükség esetén félretehetjük, hogy egyről a kettőre jussunk.”

Lehet, hogy azért veszik ilyen bátortalanul védelmükbe a demokráciát, mert úgy érzik, nem demokratikus direkt módon érvelni mellette. Véleményünk szerint azonban ez a megközelítés félreérti a demokrácia lényegét. A demokrácia alapja, hogy mindent a legjobb érvek fényében kell értékelnünk. Azt is értelmesen gondolkodó embernek kell tekintenünk, aki nem hisz a demokrácia értékeiben, és érvelnünk kell ellene. Amennyiben nem fogadja el az érveket, a demokrácia azt is elviseli – mindaddig, amíg az illető nem sérti meg az ország demokratikusan hozott törvényeit. A demokrácia tolerálja az intoleranciát, ha az törvényes kereteken belül marad. Aki egy diktatúrában nem hisz a rendszerben, és ezt nyíltan kifejezésre juttatja, más elbánásra számíthat.

Ha az olvasónak ismerősnek tűnik könyvünk címe, az nem a véletlen műve. Alf Ross dán jogfilozófus a második világháborús náci megszállás alatt szerzett tapasztalatai alapján írt egy mára klasszikussá vált könyvet

a témában. A *Miért demokrácia?*-t Dánia megszállása alatt kezdte el, és nem sokkal a háború után ki is adta. Bár nem kérdés, mit tartott helyesnek, kérdésként fogalmazta meg a címet, és elsősorban történelmi leíró perspektívából közelített a tárgyahoz. Szerintünk az azóta bekövetkezett változások határozottabb állásfoglalást és egyértelmű kijelentést kívánnak. Ezért demokrácia. Pont.

* * *

A „Miért demokrácia?” kérdése az úgynevezett normatív demokrácia-elméletek körébe tartozik, amelyek elsősorban kormányzati módként történő értékelésével és nem a különböző történelmi megjelenési formáival foglalkoznak. A témában átfogó filozófiai és politológiai kutatások zajlanak. A kérdésre kétféle válasz létezik. Az egyik típus a demokrácia *belső értékeire* helyezi a hangsúlyt, a másik a demokratikus berendezkedés következményeire, bizonyos célok elérésének *eszközeként* betöltött szerepére. A demokrácia belső értékeit illetően gyakori érv, hogy ez más rendszerektől eltérően minden ember egyforma értékének és politikai egyenlőségének eszméjén alapul.¹⁶ Ezért a demokrácia a költészethez hasonlóan a következményektől teljesen függetlenül szép. A belső értékek melletti érvelési kísérletek azonban gyorsan instrumentális megfontolásokba csapnak át, és felvetik annak kérdését, mit tesz lehetővé a demokrácia, például biztosítja-e a szabadságot és a személyes fejlődést.¹⁷ Ezért jobb, ha az instrumentális értékeire összpontosítunk.

Ezek jól dokumentáltak. A neves politológus, Robert Dahl szerint a demokrácia a következő értékes következményekkel jár: elejét veszi az önkényuralomnak, védi az alapvető szabadságjogokat, erősíti az önrendelkezést, hozzájárul az emberi fejlődéshez, óvja a fontos személyes érdekeket, és előmozdítja a politikai egyenlőséget. A modern demokrácia békét és jólétet teremt.¹⁸ Dahl szerint a politika legalapvetőbb problémája, hogy elkerülje az önkényuralmat. Az emberi történelem során, írja, „a megalománia, paranoia, haszonlesés, ideológia, nacionalizmus, vallási meggyőződések, eredendő felsőbbrendűség hite vagy pusztá érzelmek és impulzusok vezérelte vezetők a saját céljaik érdekében kihasználták az állam erőszakotkáját és kényszerítő erejét”. Dahl sze-

rint a despotikus kormányzás okozta emberi szenvedés túltesz a betegség, éhínség és háborúk okozta szenvedéseken.¹⁹ Felsorolja, mi minden szárad a világtörténelem legkegyetlenebb zsarnokainak lelkén. Sztálin uralma alatt (1929–1953) a Szovjetunióban mintegy húszmillióan haltak meg fogolytáborokban, vagy lettek kivégezve, és további húszmillió embert tettek ki brutális szenvedéseknek. A náci Németországot vezető Adolf Hitler (1933–1945) közvetlenül felelős annak a hatmillió zsidónak a haláláért, akik koncentrációs táborokban veszítették életüket, valamint számtalan politikai ellenfele, továbbá lengyelek, homoszexuálisok és romák meggyilkolásáért. Ehhez jön még természetesen az a több mint ötvenmillió ember, aki fegyveres erőszak következtében lelte halálát a második világháborúban. A közelmúltban Pol Pot (1975–1979) a népesség csaknem negyedét irtotta ki Kambodzsában.

Noha a világtörténelem legnagyobb bűneiért diktatúrák felelősek, nem minden diktatúra egyforma, és a következményeik sem ugyanolyan súlyosak. Olyanok, mint a 14. századi költő, Dante híres pokla: különböző körök, fokozataik vannak. A hasonlatnál maradva azt mondhatjuk, hogy az első körbe azok a rendszerek tartoznak, ahol még tartanak választásokat, de a szólásszabadságot korlátozzák, a médiát pedig részben vagy egészben ellenőrzik.²⁰ A következőben azok a rezsimek találhatók, amelyek teljes mértékben az ellenőrzésük alatt tartják a médiát és az olyan társadalmi intézményeket, mint a bíróságok és a kutatóintézetek, a politikai ellenfeleiket pedig elhallgattatják vagy ellehetetlenítik. Ahogy haladunk lefelé, úgy nő a rezsime hatalma, és csorbulnak a szabadságjogok. A legalsó körben, ahol Dante poklában egy befagyott tó van, található a totalitárius állam, ahol a rezsime hatalma korlátlan, és megszűnnek a szabadságjogok. A másként gondolkodókat bebörtönzik, megkínózzák és meggyilkolják, a népi tiltakozás minden kísérletét brutálisan leverik. Ha valaki poklra kerül, a felsőbb körökkel jár jobban, de fontos hangsúlyozni, hogy csak fokozatbeli különbségekről van szó, az autoriter kormányzás és vezető lényeges vonásai ugyanazok. Ezekről ír Márten az egymással összefüggő négy esszéjében. Az autoriter vezetés és vezető egyik legalapvetőbb jellemzője, hogy meg van győződve a tévedhetetlenségéről. Ebből következik, hogy hisz a hatalomhoz való legitim jogában,

ellenszenvet táplál a politikai ellenzékkel, az eltérő véleményekkel és nézetekkel szemben, mélységesen érdektelen a politikájának az egyénekre gyakorolt hatása iránt, idegenkedik a független ellenőrzéstől és megkérdőjelezéstől, valamint zéróösszegű játzmává alakítja a politikát, ahol a tét folyton emelkedik, míg nem minden változás szükségszerűen egzisztenciális fenyegetéssé válik rá, a pártjára és a holdudvarára nézve. A rendezett visszavonulásnak itt már nincs helye, és a hatalmon lévők úgy érzik, minden téren joguk van beleavatkozni az emberek életébe. A befagyott tó.

A demokrácia tehát elejét veszi a legfőbb politikai rossznak, az önkényuralomnak és a vele járó szörnyű szenvedésnek. Fontos, hogy ezt észben tartsuk. Az előnyeik azonban nem korlátozódnak a katasztrófák elkerülésére. Az elmúlt évtizedekben számos kutatás foglalkozott a demokrácia előnyeinek kérdésével. A legnyilvánvalóbbak természetesen a demokratikus szabadságjogok, például a vélemény- és szólásszabadság, az emberi egyenlőség, a törvény előtti egyenlőség és a vallásszabadság, de a kutatók más konkrét és számszerűsíthető tényszerű jellemzőket is megfogalmaztak. A demokráciákban lényegesen kisebb az éhínség és a polgárháború kockázata, csekélyebb a korrupció mértéke, kedvezőbbek a gazdasági növekedés feltételei, jobb a közegészségügy, ritkábbak a betegségek, magasabb az átlagos élettartam, alacsonyabb a csecsemőhalandóság, nagyobb az írástudók aránya, a nemek közötti egyenlőség (a nők más polgárjogait is beleértve), jobb a szexuális kisebbségek védelme és általában véve a válságkezelés, legyen szó természeti katasztrófáról vagy gazdasági krízisről.²¹

A kutatások számos eredménye cáfolja a diktatúrák önmagukról alkotott és terjesztett képét: mindig határozottan és hatékonyan cselekednek, nem fecsérlik az időt finomkodásra és túl sok mérlegelésre, és arra törekszenek, amit rendre a nemzet javának neveznek, és így jobb feltételeket teremtenek a gazdasági fejlődésnek. Ezt az elképzelést már a hitleri Németország híres autópálya-építései óta dicsőítik, és Szingapúr meg Kína fejlődése is megerősíteni látszik. A legújabb tanulmányok azonban kimutatták, hogy Szingapúr és Kína inkább kivétel, mint szabály: az autoriter társadalmak és diktatúrák túlnyomó többsége nem könnyelhet

el gazdasági sikereket.²² Bár néha erős rövid távú növekedést tudnak felmutatni, ez nem változtat azon a tényen, hogy a demokráciák számos olyan előnyt biztosítanak, amely hosszú távon kedvez a gazdaságnak.²³

A kutatások azt is kimutatták, hogy szoros korreláció van a boldogság, az elégedettség és a demokrácia között. Amióta a *World Happiness Report* (Jelentés a világ boldogságáról) vizsgálatai 2013-ban elkezdődtek, az öt északi állam az első tizenben van. 2020-ban Finnország az első, Svédország pedig a hetedik helyen végzett (százötvenhárom ország közül).²⁴ De miért ilyen elégedettek az emberek az északi államokban? A kutatás helyzetelemzése szerint ez az intézmények minőségétől függ, például a megbízható jóléti rendszertől, a kisebb gazdasági egyenlőtlenségtől és az alacsony szintű korrupciótól. Az is számít, hogy északon az emberek autonómnak érzik magukat, szabadon rendelkezhetnek az életük felett, és megbíznak egymásban. Ezek a tényezők mind a jól működő demokrácia ismérvei – és az autoriter államokban hiányoznak. Putyin Oroszországa ennek megfelelően a hetvenharmadik helyet szerezte meg. A sereghajtók Afganisztán és Ruanda.

Ebben az összefüggésben is érdemes hangsúlyozni, hogy a demokrácia értékéről folytatott vita normatív dimenziót tartalmaz. A következmények léte empirikus tény; ám hogy ezek a következmények kívánatosak-e, nem az. Az értékítélet kérdése, hogy a jó közegészségügy, az alacsonyabb csecsemőhalandóság és a nagyobb elégedettség pozitív dolgok-e, amelyekre érdemes törekedni. Az értékítéleteknek a demokráciában betöltött szerepét és az értékrendbeli nézeteltérések kezelését a könyv több fejezete érinti. A legfontosabb most annak felismerése, hogy a „Miért demokrácia?” kérdésére nem lehet értéksemleges választ adni.

Miért vannak a demokráciának ilyen következményei? A válasz kétségkívül nagyon összetett. A demokrácia alapvető értékei – közöttük az a feltételezés, hogy minden ember egyformán értékes – és az idők során ezek védelmére kialakult intézményei természetesen döntő jelentőségűek. Ez a pluralizmushoz köthető, miszerint az embereknek eltérő érdekeik és céljaik vannak, ezért kénytelenek vagyunk folyton egyeztetni és kompromisszumokat kötni, hogy a különbözőségünk ellenére együtt

tudjunk élni. A demokrácia másik fontos jellemzője a tudás és az értelem szerepe a politikai döntésekben. Egyfelől mindnyájan rendelkezünk fontos tapasztalati ismeretekkel, amelyeknek kifejezésre kell jutniuk az általános választásokon, másfelől a demokrácia alapintézményei – a vélemény- és szólásszabadság, a sajtószabadság, a tudományos kutatás szabadsága, a bíróságok függetlensége és az állampolgárokat szükséges ismeretekkel felruházó oktatási rendszer – lehetővé teszik, hogy az értelem és a tudás hatással legyen a politikai döntésekre.

Ebben a könyvben a tudás és az értelem demokráciában betöltött szerepe áll a középpontban. Két okból. Egyrészt úgy véljük, hogy ez a kulcs a demokrácia fontos értékeinek megértéséhez. Másrészt ez függ össze azzal a fenyegetéssel, amellyel a demokráciának napjaink új, digitális valóságában szembe kell néznie. A dezinformáció minden fajtájának – a hazugságoknak, az álhíreknek, az alaptalan kételkedésnek és az összeesküvés-elméleteknek – a széles körű terjedése a demokrácia lényegi funkcióit támadja. Ez nemcsak azzal jár, hogy az emberek hamis dolgokat fognak hinni (ami hatással lehet arra, hogyan szavaznak), hanem azzal is, hogy kevésbé bíznak a hiteles ismeretforrásokban, egyre bizalmatlanabbak a demokratikus intézményekkel szemben, megerősödik az érzelmi alapú polarizáció, és a nyilvános viták diszfunkcionálisá válnak. Azt szokták mondani, hogy a demokrácia különösen jól fel van vértezve a probléma- és válságkezelésre, mert rugalmas, és képes tudásalapú döntéseket hozni. De mi van akkor, ha a fenyegetés, amellyel szembe kell néznünk, pont ezen mechanizmusok, az értelem és a tudás ellen irányul? Mi van, ha az új technológia lehetővé teszi, hogy a vélemény- és szólásszabadságot a demokrácia elleni átütő támadások indítására használják fel? A demokrácia egyszerűen nincs felkészülve, hogy elhárítsa ezt a veszélyt, mert az pont a fenyegetések kezelésének módját támadja. Ahhoz lehetne hasonlítani, mint amikor a szervezet önmaga ellen fordul. Ez az úgynevezett autoimmun betegség. A demokrácia védelmére hivatott mechanizmusokat a demokrácia ellen fordítják. Amikor ez olyan világban következik be, amelynek amúgy is sok más súlyos krízissel kell szembenéznie, például klímakatasztrófával és járványokkal, felmerül a kérdés, hogy elég erős-e a demokrácia a vál-

ságok megoldásához, vagy további globális antidemokratizálódás lesz az eredmény.²⁵

Ása öt fejezete a tudás demokráciában betöltött szerepe körül forog. Az elsőben a demokrácia és az igazság viszonyának vizsgálatával lefekteti az alapokat. Mi köze egyáltalán a népuralomnak az igazsághoz? A válasz korántsem magától értetődő, ezért fontos alaposan körüljárni a kérdést. Tisztázni kell a demokrácia fogalmát, és azt, hogyan kapcsolódik ahhoz a feltételezéshez, hogy a választók tudással rendelkeznek. A második fejezet a populizmus fogalmát tárgyalja, és amellet érvel, hogy ennek egyik veszélye a tudás demokráciában betöltött szerepének problematikus szemléletében gyökerezik. A harmadik fejezet a populizmus tudásalapú ellenpólusával foglalkozik, azzal az elképzeléssel, hogy a demokráciát szakértői uralomra kell cserélni, ahol a politikai döntéseket a legnagyobb tudással rendelkezők hozzák. Ez ugyanolyan veszélyes, mint a populizmus, de érdemes közelebbről is szemügyre venni, mert segít megérteni, milyen szerepet kell játszaniuk a szakértőknek a demokráciában. A negyedik fejezet azt veszi górcső alá, mi történik, ha a demokrácia digitalizálódik, és megvizsgál négy, korunkra jellemző tendenciát a tudás szempontjából. Mi jellemzi az úgynevezett igazságon túli kort, és milyen következményekkel bír a demokráciára? Az utolsó fejezet a szabad szó és vita szerepét tárgyalja a demokráciában. Melyek a jó vita feltételei, és mit tehet a demokrácia, ha a szólásszabadságot el-lene fordítják?

* * *

A demokrácia ellenségei mindig retorikai előnyben vannak. Egy fennálló rendszert támadnak, egyszerű megoldásokat kínálnak bonyolult problémákra, és a vezető korlátlan bölcsességéről meg a nemzet nagyságáról szóló álmokat árulnak. Aki a létező politikai berendezkedést akarja védelmébe venni, szürkének és unalmasnak tűnik hozzájuk képest. A demokráciát pártolni kicsit olyan, mint a zsírszegény tejet részesíteni előnyben, amitől aligha dobog gyorsabban az ember szíve. Könnyen szítottak érzelmeket azok, akik az életüket kockáztatták Mianmar utcáin. Úgy már nehezebb lelkesedni, ha azt kell megvédenünk, amink van, és

amit természetesnek veszünk. Mégis ezt kell tennünk: lelkesedést kell szítanunk a *status quo* megvédésére.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a demokráciánk tökéletesen működik. Vannak problémák, például az emberek pártpolitika iránti elköteleződése alacsony, a leleményes lobbisták pedig mindig megtalálják a módját, hogyan hirdessék a programjukat.²⁶ Egyáltalán nem célunk az ágazati politikák *status quo*-jának fenntartását szorgalmazni. Ellenkezőleg, a szakpolitikákról a demokráciában újra meg újra tárgyalni kell, ez a lehetőség a demokrácia legnagyobb erőssége. A demokrácia alapja, hogy a politika alakulása a kollektív döntéseinktől függ, és ha elégedetlenek vagyunk vele, megváltoztathatjuk, kijavíthatjuk, vagyis leszavazhatjuk azokat a politikusokat, akiknek a politikája nem tetszik. Semmi sem örökérvényű, mindent nyíltan meg lehet tárgyalni és vitatni. Van itt egy érdekes hasonlóság a demokrácia és a tudomány működés módja között. Mindkét téren tévedhetünk és változtathatunk. Az autoriter állam a dogmatikus tanításokhoz hasonlóan az ellenkezőjét képviseli: meg van győződve a saját csalhatatlanságáról, ezért arra törekszik, hogy korlátozza az állampolgárok számára a transzparenciát és a befolyásolás lehetőségét.

Åsa Wikforss és Märten Wikforss

1 DEMOKRÁCIA ÉS IGAZSÁG

Az igazságon túli korban nem létezik demokrácia. Ez volt a címe a *The Washington Post* egyik 2018-as vezércikkének.²⁷ Ugyanarról a témáról szólt, mint sok más cikk Donald Trump 2016-os beiktatása után. A széles körű dezinformáció és Trumpnak az igazsághoz fűződő gátlástalan viszonya aggodalomra adott okot. Az igazság válságáról beszéltek. Ugyanebben az esztendőben az *Oxford English Dictionary* a *post-truth* kifejezést választotta az év szavának. A definíciója is a demokráciához kapcsolódott: olyan időszakot értettek alatta, amikor az objektív tények kevésbé fontosak a közvéleménynek, mint az érzések és a vélekedések.²⁸ Mi lesz a demokráciával, ha a közvéleményt már nem érdeklik a tények? Megmaradhat, ha az érzések és vélekedések veszik át a hatalmat? Franciaország elnöke, Emmanuel Macron is hangot adott ezen aggodalmának, amikor 2018 áprilisában felszólalt az Egyesült Államok Kongresszusa előtt. Hangsúlyozta, hogy meg kell védenünk a demokráciát, küzdenünk kell az álhírek ellen, majd így folytatta: „Értelem és igazság nélkül nincs valódi demokrácia, mert a demokrácia a helyes választásokról és a racionális döntésekről szól.”²⁹

Trump esetében tudjuk, mi lett a vége. A négyéves elnöksége alatt több mint harmincezer hamis vagy félrevezető kijelentést tett, és fo-